

Матеріали шостої міжнародної науково-практичної конференції, 10–11 вересня 2015 року

УДК 027.02:070.48:[741.5:32](477.83-25) «1918/1939»

Грабовська Р. М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

**МІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ: ЛЬВІВСЬКІ САТИРИЧНО-ГУМОРИСТИЧНІ
ЧАСОПИСИ МІЖВОЄННОГО ДВАДЦЯТИЛІТТЯ -
ПРО ДИКТАТОРІВ ТА ДИКТАТУРУ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛНУ ІМЕНІ
ІВАНА ФРАНКА)**

У статті досліджується діяльність сатирично-гумористичної періодики Львова в 20–30 рр. ХХ століття, аналізується критична оцінка нею політичної атмосфери та диктаторських режимів в міжвоєнній Європі.

Ключові слова: диктатор, диктатура, сатирично-гумористична періодика, карикатура, міжвоєнне двадцятиліття.

Grabowska R.

**BETWEEN TWO WARS: LVIV SATIRICAL AND HUMOROUS
PERIODICAL PRESS DURING INTERWAR TWENTY YEARS ABOUT
DICTATORS AND DICTATORSHIP (BASED ON THE MATERIALS OF
THE SCIENTIFIC LIBRARY OF LVIV IVAN FRANKO NATIONAL
UNIVERSITY)**

The article examines the activities of Lviv satirical and humorous periodical press in the 1920s and 1930s and its critical assessment of political atmosphere and dictatorial regimes in interwar Europe.

Keywords: dictator, dictatorship, humorous and satirical periodical press, cartoon, interwar twenty years.

Появі диктатури ми зобов'язані Стародавньому Риму. Спочатку диктатор – вища посадова особа, наділена усією повнотою державної влади, призначався в надзвичайних випадках (наприклад, на час ведення війни) за рішенням сенату на термін не більше шести місяців. Протягом півроку диктатор не тільки був єдиновладним господарем Риму, диктатора не можна було притягнути до відповідальності навіть після складення ним своїх повноважень. Єдиним обмеженням його влади було те, що сенат і при диктатурі не розлучався зі своїм правом розпоряджатися державною скарбницею. Таким чином, римська рабовласницька республіка, розвинена досконало ідеологічно, стала колыскою диктаторських режимів. Першим диктатором слід назвати Суллу. У 82 році Луцій Корнелій Сулла, спираючись на військо, розгромив своїх противників, після чого звернувся з листом до сенату, в якому оголосив, що для устрою держави потрібно наділити його – Суллу – необмеженими повноваженнями. Сенат не міг послухатися. Сулла був призначений диктатором на необмежений час, як було сказано в його титулі, «для видання законів і устрою держави» з необмеженими повноваженнями. Прецедент було створено. Отримавши владу, диктатор насамперед жорстоко розправився зі своїми супротивниками. Суллу змінив Цезар, Цезаря – Октавіан Август, згодом Тиберій. У міру того як диктатура дорослішала, розширюючи сферу охоплення та контролю, наповнювалися новим змістом старі, освітлені часом і традицією державні форми, в першу чергу сенат. Центральний форум демократії перетворився на знаряддя диктатури, в головний інструмент тоталітарної політики. Серед авторитарних правителів ми бачимо чимало колоритних особистостей. Досить назвати імена Чингісхана, Тамерлана, Генріха VIII, Івана

Грозного, Кромвеля, Петра I, Надир-Шаха, Робесп'єра, Наполеона Бонапарта. Причому нерідко одні й ті ж історичні особистості викликають протилежні оцінки. Одні засуджують їх як катів і тиранів, інші звеличують як революціонерів, творців нового суспільства, великих державних діячів. Згадаймо хоча б Сталіна і Тіто.

Саме постать Сталіна, а також Гітлера і Муссоліні були найчастіше згадувані в сатирично-гумористичній періодиці міжвоєнного Львова. Олаф Бергман пише: «Liderem okazał się znów kanclerz A.Hitler... Pozostałymi cuzoziemcami, których portrety gościły na lamach czasopism dosyć często byli: B. Mussolini, J. Stalin».¹ Тут варто нагадати, що перший ринок сатирично-гумористичної преси на галицьких землях створили Краків і Львів і багато дослідників називають Львів столицею гумору того часу.

Українська сатирично-гумористична преса Львова розпочала свою історію у 60-ті роки XIX ст. Саме тоді у суспільно-політичному житті Наддністрянської України після «хвилевого застою» почалося повільне видужування українського громадського організму», певна демократизація політичного устрою австрійської держави в 60-х роках XIX ст. сприяла національно-культурному розвитку українців. Саме в цей період у Галичині побачили світ перші українські видання: політична газета «Зоря Галицька», науково-літературний журнал «Пчола», часопис для жінок «Лада», тоді ж відбулося і розгалуження преси (преса педагогічна, поява газет для народу, сатирично-гумористична).² Перші спроби видання сатирично-гумористичних часописів на західноукраїнських землях належать учням Львівської духовної семінарії, в якій у 60-х р. XIX ст. утворилася, як згадував згодом у спогадах Анатоль Вахнянин «найбільша та найрухливіша громада».³ Що можна сказати про перші сатирично-гумористичні часописи. Польський дослідник Міхал Кузьмінський в своїй статті «Преса сатирична і гумористична у XIX і XX столітті» пише: «Niestety, teksty zamieszczone w tych pismach były w większości słabe, dowcipy płaskie, często nawet niesmaczne. Na dobry humor trzeba było jeszcze długo czekać. Im bardziej rosły emocje w świecie opcji politycznych, tym mniej subtelny stawał się dowcip tych pism».⁴ Це повною мірою стосувалось і українських часописів, але з плином часу вони росли і загартовувались і у міжвоєнне двадцятиліття це двох і трьохколірні видання, сатира яких була тісно пов'язана з суспільно-політичним життям українців Галичини, що дає тепер змогу скласти уявлення про всі політичні перипетії міжвоєнного двадцятиліття і відтворює доволі вірно історично, хоча і специфічно подану, картину тогочасної дійсності, що дає змогу якнайповніше скласти уявлення про Галичину міжвоєнного двадцятиліття. Значні явища політичного життя українців, як і чимало забутих подій, були не тільки помічені авторами видань критичного напрямку, а й належним чином інтерпретовані під гострим кутом їх сатиричного погляду.

Попри надзвичайно складні умови – пильну увагу цензури, постійну конфіскацію і нищення цілих накладів, у цупких обіймах цензури «нести сміх», незважаючи ні на що, однак не завжди це вдавалось з огляду на політичну ситуацію, стабільність інфляції, посилену увагу цензорів до української преси. Численні конфіскації як окремих матеріалів, так і цілих чисел змушували авторів ретельно завуальовувати критичні публікації політичного спрямування. Відомий випадок, коли в неповний місяць перед вибухом II Світової війни (13 серпня 1939) лодзький староста конфіскував цілий тираж сатиричного часопису за публікацію карикатури «Гітлер – лицар», посилаючись на статтю 111 Карного кодексу, за зневагу особи керівника іноземної держави.

¹ Bergmann Olaf . «Prawdziwa cnota krytyk się nie boi...» : karykatura w czasopismach satyrycznych Drugiej Rzeczypospolitej / Olaf Bergmann ; Towarzystwo Miłośników Historii. - Warszawa : Wydawnictwo DiG , 2012. – S. 91.

² Сніцарчук Лідія Віталіївна. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20–30 рр. XX ст. : історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості / Лідія Сніцарчук ; [наук. ред. М.М. Романюк] ; НАН України, Львів. наук. бібліотека ім. В. Стефаніка. - Львів : [б. в.], 2001. – С. 28.

³ Там само.

⁴ Kuźmiński Michał. Prasa satyryczna i humorystyczna w XIX i XX wieku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reporterzy.info/224,prasa_satyryczna_i_humorystyczna_w_XIX_i_XX_wieku.html

Упродовж другого міжвоєнного двадцятиліття у Львові виходило п'ять сатирично-гумористичних часописів, історико-функціональний аспект яких докладно вивчений і поданий дослідницею цієї преси Л. В. Сніцарчук.⁵ Напевно варто згадати про чотири часописи, це – «Будяк», «Жорна», «Зиз» і «Комар». Багато номерів цих часописів було конфісковано, в них було повно білих плям. У подальших номерах їм заборонено залишати пусті місця, бо влада зрозуміла, що ці плями роблять журналам тільки рекламу.

У час міжвоєнного двадцятиліття українські землі перебували під владою СРСР, Польщі, Румунії і Чехословаччини. Галицькі часописи, які пропагували ідею відновлення незалежної української держави, постійно інформували читачів про становище українців у кожній з цих держав, про міжнародні відносини європейських країн, про політичну атмосферу міжвоєнної Європи.⁶ Завдяки оперативності та швидкій реакції на зловодення журнали приваблювали демократично налаштоване читачтво. Засобами комічного відтворювалися актуалії політичного життя інших країн, їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Особливе зацікавлення у сатириків викликали процеси, які відбувалися у радянській Україні. «Самостійна Совітська Україна» уявлялася П. Ковжуну козаком, обплутаним ланцюгом з кайданами, якого гнув до землі камінь на шиї з написом РСФСР.⁷

Під нищівний приціл критики сатириків 20–30-х р. потрапили і радянські суспільно-політичні діячі різного калібру, першість серед яких, безумовно, належала Сталіну⁸, методам керівництва було присвячено чимало карикатур часописів «Зиз», «Комар».

Карикатуру Е. Козака «Недуга Сталіна» опубліковано як відгук на масові арешти українських вчених і політичних діячів у СРСР. Під керівництвом Сталіна проведено безпрецедентну за жорстокістю кампанію колективізації. Селян насильно заганяли в колгоспи, забирали зароблене працею кількох поколінь майно. Молот сталінських репресій скалічив долі мільйонів людей. Країна перетворилася на величезний концентраційний табір, в який засилали без суду і слідства, незважаючи на вік, колишні заслуги, нагороди та внесок у справу революції. Особливо жорстоко постраждала інтелігенція. Цвіт нації, її кращі уми, гордість вітчизняної науки і культури безжалюбно винищувалися. Задушлива атмосфера страху, загальної підозрілості змінила психологію людей, зробила їх внутрішньо невірними. Сталінізм фізично вбивав, морально нівечив, отупляв «мозок нації».⁹

У 1933 р. «Зиз» і «Комар», які виходили паралельно в цей проміжок часу, присвятили частину публікацій одній з найтрагічніших сторінок життя українців у СРСР – голодомору. Голод 1933 р. було свідомо перетворено на голодомор в результаті сталінського рішення приховати трагічні події в СРСР від радянської та міжнародної громадськості.¹⁰

Парадоксально, але в психологічному плані повідомлення про репресивні дії в СРСР навряд чи могли б викликати сміх, однак у більшості випадків політичної сатири сміх є жорстоким, глибоко-трагічним, він є засобом захисту, попередження, перестороги. Сатирик «Зиза» Бобак, спостерігаючи за подіями в СРСР та й загалом за всім «наелектризованим політичним небом» Європи, відзначив, що «терор у двадцятім столітті це найідеальніший засіб правління».

У період між двома війнами з'явилися диктатури нового типу: їх метою було не тільки підтримувати порядок і згуртовувати народ навколо однієї партії та її лідера, а й створити «нову

⁵ Українські часописи Львова. 1848–1939 : історико-бібліографічне дослідження. У 3-х томах. Т. 3. 1920–1939. Кн. 2. 1929–1939 / уклад.: М. М. Романюк ; М. М. Галушко. – Львів : Світ, 2003. – С. 35.

⁶ Сніцарчук Лідія Віталіївна. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20–30 рр. ХХ ст. : історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості / Лідія Сніцарчук ; [наук. ред. М. М. Романюк] ; НАН України, Львів. наук. бібліотека ім. В. Стефаника. – Львів : [б. в.], 2001. – С. 130.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – С. 136.

⁹ Даниленко Віктор Михайлович. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / Віктор Михайлович Даниленко ; Георгій Володимирович Касьянов ; Станіслав Владиславович Кульчицький. – Київ : Либідь, 1991. – 344 с.

¹⁰ Там само. – С. 121.

людину», підвладного сміливим ідеям могутнього «вождя». Щоб досягти цих цілей, «фашистські» режими встановили систему вербування і терору, яка в Німеччині призвела до появи концтаборів.

У 1922 році в Італії встановився «фашизм» – названий так по символу абсолютної влади, фасції, які носили ліктори, що супроводжували суддів в Стародавньому Римі. Для Італії 30-ті роки були часом зміцнення і панування режиму Муссоліні. У квітні 1935 року Муссоліні підписав з міністром закордонних справ Франції П. Лавалем угоду про розподіл сфер впливу в Африці, і через півроку італійські війська вторглися на територію Ефіопії (Абіссинії). З нападу на Абіссинію почалась політика зовнішньої експансії, що виправдовувалася ідеологічною метою відродження та повернення Італії колишньої величі Римської імперії.¹¹ Агресію проти Абіссинії дуче виправдовував «гуманістичними» цілями: Італія покликана ліквідувати там систему рабства. Італійським солдатам обіцяли наділи землі в майбутній колонії. Муссоліні прагнув пробудити в громадянах почуття національної гордості і вищості древнього народу, що має за плечима велике минуле Середземноморську військову кампанію він представляв як відродження давньоримської імперії. У травні 1936 р. вся територія Абіссинії була окупована. Великі держави Заходу не втрутилися у військовий конфлікт, і декретом італійського короля була створена Італійська Східна Африка, до складу якої увійшли Абіссинія і раніше завойовані Еритрея та Сомалі. Українські гумористичні часописи влучно розкритикували Муссоліні, його загарбницьку політику і його дружбу з Гітлером. Під час візиту Муссоліні в Берлін в вересні 1937 року величезний натовп вітав його «римським салютом» на олімпійському стадіоні. Дуче і фюрер у своїх промовах заявляли про спільність цілей фашизму і нацизму і спільних ворогів.

А міжнародна ситуація залишалася й надалі доволі напруженою за драматизмом подій, загалом – суцільні «сварки, кров і конфіскації». Можна легко відтворити міжнародну атмосферу кінця 30-х р.: «чути всюди запах крові», «татарин Адольф Австрію забрав»¹².

У 30-х роках фашизм переміг у Німеччині. Муссоліні і Гітлер поставили мету мобілізувати все населення заради досягнення однієї мети – величі нації з перспективою завоювань і диктату. Поліцейський терор, особливо в Німеччині, було зведено у ранг національної політики. Згідно з Нюрнберзькими законами 1935 р., расизм закріплювався як базовий юридичний принцип. Німці (арійці) проголошувалися вищою расою, а їх національна зверхність ставала підставою для пригнічення і навіть знищення «неарійських» народів.¹³

6 лютого 1936 року в німецькому Гарміш-Партенкірхені відкрилися IV зимові Олімпійські ігри. Світова спільнота тоді показала весь свій цинізм. Незважаючи на явні порушення прав людини в Німеччині і заклики громадськості про перенесення Ігор в іншу країну, Олімпіаду все таки провели в баварських горах з 6 по 16 лютого 1936 р. На цю подію часопис «Комар» відреагував карикатурою «Перегони в Гарміш-Партенкірхе». Через півроку Німеччина провела також Літні Ігри, що ще більше дискредитувало міжнародний олімпійський рух.

11 березня 1938 р. нацистські війська переможним маршем вступили в Австрію. Уряд Австрії був заляканий і деморалізований. Операція із захоплення Австрії отримала назву «аншлюс», що означає «приєднання». І нарешті, кульмінаційним пунктом 1938 р. стало захоплення Чехословаччини в результаті Мюнхенської угоди, тобто фактично за згодою і схвалення тодішнього британського прем'єра Чемберлена і французького Даладье, а також союзника Німеччини – фашистської Італії. 15 березня 1939 р. нацисти захопили Чехословаччину і оголосили про створення так званого протекторату на території Богемії і Моравії.

¹¹ Сич Олександр Іванович. Історія західного суспільства в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) : навчальний посібник / Олександр Іванович Сич. – Чернівці : Наші книги, 2008. – С. 208.

¹² Сніцарчук Лідія Віталіївна. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20-30 рр. ХХ ст. : історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості / Лідія Сніцарчук ; [наук. ред. М. М. Романюк] ; НАН України, Львів. наук. бібліотека ім. В. Стефаника. – Львів : [б. в.], 2001. – С. 143.

¹³ Сич Олександр Іванович. Історія західного суспільства в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) : навчальний посібник / Олександр Іванович Сич. – Чернівці : Наші книги, 2008. – С. 136.

23 серпня 1939 р. Гітлер уклав пакт про ненапад з Радянським Союзом і тим самим забезпечив собі «свободу рук» у Польщі. У всіх цих акціях Гітлер виступав не як стратег, не як тактик, навіть не як політик, а як гравець, який знав, що його партнери на Заході готові на всілякі вчинки. Він вивчив слабкості сильних, безперервно говорив їм про мир, лестив, хитрував, а невпевнених у собі залякував, придушував. Карикатури на Гітлера виходили часто з іронічними епіграфами, які лише підсилювали громадянську позицію авторів.

Об'єктивно оцінюючи незадовільні умови функціонування української преси Львова: тиск влади, жорстка цензура, конфіскації, матеріальні негаразди, читацька пасивність, сатирики все ж пояснювали свій вибір критичного її обсервування необхідністю «побороти усі болячки і язви».

Помилково було б вважати, що галицькі сатирики були прихильниками «теорії безконфліктності», а їхнім пером водило бажання дошкулити, образити, принизити. Попри всі недоліки, українська преса тих років числом і змістом стояла куди вище від теперішньої преси.¹⁴

Серед новаторів змісту, форм і засобів сатири, оригінальних у власній концепції відтворення інформаційно-подієвого матеріалу яскраво виокремлюються постаті Порфира Буняка, Івана Керницького, Едварда Козака, Романа Купчинського, Анатолія і Ярослава Курдидиків, Теодора Курпіти, Левка Лепкого, Михайла Рудницького, Юри Шкрумеляка. На сторінках часопису «Маски» вміщувалися карикатури і шаржі здебільшого П. Ковжуна, Р. Лісовського, анонімних художників. Серед авторів, які працювали у часописі «Зиз» впродовж багатьох років, були відомі художники Микола Бутович, Павло Ковжун (псевд. Їжак, Їжакевич), Лев Гец, Роберт Лісовський, О. Сорохтей (популярною в часописі «Зиз» була рубрика «З теки карикатур Осипа Сорохтея» з влучними іронічними підписами до талановитих шаржів)¹⁵, та інші не менш талановиті особистості.

Багато сатириків і гумористів не пережили Другої світової війни, декому вдалося емігрувати. Останнім (3 вересня 1939 р.) вийшло 36-те число «Комара», більше на львівських теренах він не з'являвся у зв'язку з історично відомими подіями. У 1949 р. Іван Тиктор відновив часопис, але вже у Вінніпегу.¹⁶

Українська гумористично-сатирична преса міжвоєнного Львова зберегла живу картину свого часу, його драматичні конфлікти, суспільні та політичні антагонізми, що були іронічно-критично пережиті на її сторінках. Часописи цього періоду в складних умовах зуміли створити чітку фотографію того дня складного міжвоєнного двадцятиліття.

¹⁴ Сніцарчук Лідія Віталіївна. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20–30 рр. XX ст. : історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості / Лідія Сніцарчук ; [наук. ред. М. М. Романюк] ; НАН України, Львів. наук. бібліотека ім. В. Стефаника. – Львів : [б. в.], 2001. – С. 164–165.

¹⁵ Сніцарчук, Лідія Віталіївна. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20–30 рр. XX ст. : історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості / Лідія Сніцарчук ; [наук. ред. М. М. Романюк] ; НАН України, Львів. наук. бібліотека ім. В. Стефаника. – Львів : [б. в.], 2001. – С. 181–182.

¹⁶ Там само.